

DOI <https://doi.org/10.36074/Lingua.issue1.002>

Коткова Людмила Іванівна¹

1. кандидат філологічних наук,
доцент кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання
Чернігівський обласний інститут післядипломної
педагогічної освіти імені К. Д. Ушинського, УКРАЇНА
ORCID ID: 0000-0001-6349-3576

Експресивний потенціал термінологічної лексики в художньому ідіолекті Павла Загребельного

АНОТАЦІЯ. У статті розглядається експресивна функція мовлення, яка відіграє ключову роль у процесі комунікації. Особливу увагу приділено механізмам і засобам експресивізації термінологічної лексики в художньому ідіолекті українського письменника Павла Загребельного. Матеріалом для аналізу слугував його роман «Розгін», у якому терміни, що в наукових текстах є нейтральними, у художньому контексті набувають нових експресивних, емоційно-оцінних та образних значень. Досліджується як лексичні та фразеологічні одиниці, що зазвичай є нейтральними у науковому стилі, у художньому тексті під впливом авторських інтенцій і контексту стають засобами виразності. Зазначається, що термінологічна лексика використовується в метафоричних побудовах, порівняльних структурах, поєднується зі стилістично забарвленою лексикою, що надає їй нових конотативних смислів.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: експресивізація термінологічної лексики; художній ідіолект Павла Загребельного; метафоричні побудови.

DOI <https://doi.org/10.36074/Lingua.issue1.002>**Liudmyla Kotkova¹****1.** Ph.D. in Philology,

Associate Professor of the Department of Philological Disciplines and Methods of Their Teaching

*K. D. Ushynskyi Chernihiv Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education, UKRAINE***ORCID ID: 0000-0001-6349-3576**

Expressive potential of terminological vocabulary in the artistic idiolect of Pavlo Zahrebelnyi

ABSTRACT. The article considers the expressive function of speech, which plays a key role in the communication process. Particular attention is paid to the mechanisms and means of expressiveness of the terminological vocabulary in the artistic idiolect of the Ukrainian writer Pavlo Zahrebelnyi. The material for the analysis was his novel "Dispersal", in which terms that are neutral in scientific texts acquire new expressive, emotional-evaluative and figurative meanings in the artistic context. It is studied how lexical and phraseological units, which are usually neutral in the scientific style, become means of expression in the artistic text under the influence of the author's intentions and context. It is noted that terminological vocabulary is used in metaphorical constructions, comparative structures, combined with stylistically colored vocabulary, which gives it new connotative meanings.

KEYWORDS: *expressiveness of terminological vocabulary; the artistic idiolect of Pavlo Zahrebelnyi; metaphorical constructions.*

 РЕЦЕНЗОВАНА СТАТТЯ

Згідно стандартів COPE Code of Conduct

Експресивна функція на мовленнєвому рівні відіграє важливу роль у процесі комунікації мовців, забезпечує передавання оцінної, емоційної, почуттєвої та психологічної сфер персонажів художнього тексту, життєдіяльності людини загалом. Спектр оцінок, емоцій і почуттів є досить широким і різнобарвним [1; 2; 6; 7].

Мета студії – виявити засоби й механізми експресивізації термінологічної лексики в художньому ідіолекті П. Загребельного. Матеріалом для аналізу слугував роман белетриста «Розгін». Критерієм добору фактичного матеріалу постала семантична ознака – здатність термінологічної лексики і фразеології об’єктивувати оцінні, емоційні, почуттєві та психологічні смисли; широку сферу життєдіяльності людини, її зовнішні та внутрішні якості, дії та вчинки.

Об’єктиваторами категорії експресивності в художніх контекстах постають передусім лексичні та фразеологічні одиниці, що містять емотивно-оцінні, образні складники у своїх семантичних структурах, хоча поняття експресивності в лінгвістичній літературі зазвичай тлумачиться досить розмито й неоднозначно як за кількістю складників, так і значущістю кожного з них. Дослідники зауважують, що «часто визначення експресивності звужується до понять “інтенсивність”, “емотивність” або розширюється аж до злиття з поняттям “виразність” і сприймається та тлумачиться переважно на тлі стилістичних можливостей лексичних одиниць» [2, с. 16].

Простежено, що в художньому контексті терміни часто змінюють свій статус «предметності», «понятійності», «нейтральності», набуваючи в нетиповому для них просторі художнього твору емотивно-оцінного змісту. Їхня семантика розширюється, ускладнюється, оскільки на предметно-логічне значення «накладається» широкий спектр конотативних смислів, індивідуально-авторських інтенцій, емотивно-оцінних висновків та характеристик. Терміни, які за своєї природою в межах наукового дискурсу є нейтральними номінаціями, активно функціонують як засоби образності, експресивності, використовуються в переносному значенні поряд з іншими групами лексики.

Експресивний потенціал термінів найвиразніше зреалізований і

простежений у художніх контекстах, де наявне використання їх у складі метафоричних побудов та порівняльних структур, поєднань із побутовою, стилістично зниженою, суб'єктивно афіксованою тощо лексикою, наприклад: *«Але дівчина в Совинського була першокласна... Висока, очі – як **лазери**, фігурка – маренні двадцятого віку – **суцільні вертикалі**, виклик **силам тяжіння й гравітації**...»* (П. Загребельний) [8].

Павло Загребельний належить до визначних українських письменників другої половини ХХ – початку ХХІ ст. Його художній ідіолект оригінальний, високохудожній. Дослідники зазначають, що мовостиль українського романіста формувався через несприйняття «пісної описовості», «штучного замилювання красою довкілля». Навпаки, автор «апробував засоби художньої несподіванки, сюжетно-композиційної оригінальності, іронічного переінакшення смислу», експериментував зі словом. Павло Загребельний – завжди «природний, захоплений, інформаційно переповнений («ходяча енциклопедія») і ніколи не нейтральний, часто гостро критичний, вдатний до гумору (а згодом і до сарказму)» [5].

Вивченню творчості письменника присвячено багато літературознавчих праць, у яких проаналізовано проблематику романів автора, композиційні, стильові, жанрові, сюжетні особливості творів (дослідження В. Дончика, М. Слабошпицького Н. Зборовської, М. Ільницького, Т. Мимрик, В. Панченка, А. Шпиталь та ін.).

Мовотворчість П. Загребельного вивчали С. Єрмоленко, В. Білоноженко, Н. Бобух, І. Гнатюк, Н. Голікова, Л. Голоюх, Т. Гриценко, М. Зінченко, Ж. Колоїз, І. Коломієць, Т. Юрченко та ін. Проте виявлення засобів і механізмів експресивізації термінологічної лексики в художньому ідіолекті П. Загребельного не було предметом окремого дослідження.

Експресивізація термінологічної лексики в художньому ідіолекті П. Загребельного відбувається крізь призму домінування семантики антропоцентрично маркованих мовних одиниць різних типів (узуальні або трансформовані в контексті фразеологічні звороти,

✓ РЕЦЕНЗОВАНА СТАТТЯ

Згідно стандартів COPE Code of Conduct

метафоричні моделі, епітетні й порівняльні структури, енантіосемічні утворення, стилістично забарвлені лексичні одиниці, вербоїди тощо), функціонування їх в одному контексті з термінологічними номінаціями.

До виразних механізмів внутрішньої (семантичної) експресивізації термінологічних (зазвичай нейтральних) лексичних одиниць у художньому ідіолекті П. Загребельного належать:

1) метафоричні побудови, що репрезентують як традиційні моделі антропоцентричного змісту («...ми знали про вас усе, бачили приховане для вас, складали про вас ціну, судили про вас завжди й усюди, були, власне, **арбітрами в суддівській ложі**...») [8], так і щойно народжені, свіжі, що стали наслідком активізації зв'язків термінологічних лексичних одиниць, поєднань, до яких вони раніше не залучалися («Отже, Анастасія не була така вже **неприсутня фортеця**, можна було **завоювати** її бодай на один цей вечір, відвернути від Совинського. Зробити йому прикрість, – і не для якоїсь там низької користі, а просто **“заради мистецтва”**» [8]; «Академік ішов за директором випростаний і спокійний, тішився думкою, що за черговим **коліном** коридора, ще за одним **суглобом** цієї безглуздої споруди відкриється зненацька його очам великий світлий зал, високі двері, білі кам'яні стіни, паркетна підлога, кондиціонери, м'яке світло, зручність, доцільність, продуманість, у найдрібніших деталях, а серед усього цього – спокійний полиск його машин, **їхнє ритмічне дихання**, різнобарвне сяяння **пультів**, сухий шерех **перфострічок**») [8];

2) порівняльні структури («Часто людина зливою слів намагається подолати власну непевність, слова для неї давно втратили будь-яке значення, це мовби **шлак, будівельний матеріал, баласт**, щоб загатити прірви, які виникають довкола не простежено й безпричинно, загрожуючи остаточно відрізати людину від світу...» [8]; «Жити за правилами – все одно, що подібно до трамвая котитися по прокладених кимось сталевих рейках. Не життя – суцільна **геометрія**. Чи може людина свідомо обмежуватися геометрією?» [8]; «Це був не чоловік [Кучмієнко], а якийсь ходячий

нівеллятор, інтегратор у напрямку зникомості будь-яких здібностей, від яких слід рятуватися, як од чуми)» [8]. Два останні приклади контекстів репрезентують уживання термінологічних одиниць у складі порівнянь через заперечення;

3) поєднання термінів з епітетами оцінних семантичних планів («Спробувала глянути двотомну «Енциклопедію кібернетики», але відклала, не читаючи, бо нормальній людині там читати нічого, **дикі формули, дикий текст**» [8]; «Карналь добре знав, що в його об'єднанні неминуче має бути також група безнадійних. Вони проникають повсюди, пролазять тихо, непомітно, туляться одне до одного, об'єднувані нездарністю, творять окремі **кристали посередності**, з яких, коли з ними не боротися, можуть вирости цілі колонії, масиви, хребти. Закон **перенасичення розчину**» [8];

4) енантіосемічні моделі («Скажімо, зараз усі лякаються **демографічної бомби**, звідусіль лунають залякування **загрозою перенаселення**, обиватель радо підхоплює голоси новітніх **пророків**,...бо Київ, коли не помиляюся, посідає в Союзі останнє місце за **природним приростом населення**» [8];

5) фразеологічні одиниці («Тут уже не втерпів Юрій. І так мовчав, дав змогу Совинському **заволодіти жіночою увагою. Негайно на штурм! Відвоювати, відбити, закріпитися на досягнутих позиціях**» [8]; «Коли один **індивід** за певний проміжок часу **викидає занадто багато слів**, відбувається їхня **девальвація**. Слова втрачають будь-яке значення. Вони вмирають, і в повітрі літають тільки тіні слів» [8];

6) поєднання в одному контексті різностильових (а), різносистемних (б), різночасових (в), okazіональних одиничних та описових словосполук (г) лексичних і фразеологічних одиниць, наприклад: а) «Знизу вони вже не можуть. Тонуть, **падлюки**, в **бляшанках**. Зі стелі теж не **підірюють**. Але збираються на краях газет і пробують дістатися до мене по **параболі** [про «представників родини джгутикових» з гумором]» [8]; «Він дав Карналеві примірник математичного журналу..., де **опецькуватим шрифтом** було набране прізвище Карналя, а нижче в дужках стояло «Одеса», а ще

✓ РЕЦЕНЗОВАНА СТАТТЯ

Згідно стандартів COPE Code of Conduct

нижче починалися **химерні арабески формул, абстрактні пропорції, співвідношення, становлення, інтервали, понадчуттєві системи**, гармонія й найвища музика для втаємничених» [8]; б) «Але хіба **фізичні виміри**, коли можна висловитися про людську зовнішність, були коли-небудь прямим свідченням і віддзеркаленням тих **бур і штормів**, які панують у людському серці? Іван скидався на **гірський масив**, весь у **тяжких судах**, у стражданнях, у безнадійному тяжінні до неба...» [8]; в) «**Електронні машини** народжувалися й умирали непростежено, їхні покоління замінювалися в такі короткі уламки часу, ніби діялося те і не звичній **земній атмосфері повільної еволюційності природних процесів**, а в якійсь **інопланетній цивілізації** – від **монстральних лампових систем**, що займали цілі будівлі, до акуратних шафочок, скриньок, валізок, коробочок з мільйонами операцій на секунду» [8]; г) «Та хоч Карналь сам був причетний до цього **спазматично-покvapливого процесу творення**, але відчував у хвилини втоми щось мовби напади дивної хвороби, яку можна було б назвати **еволюційною меланхолією**» [8]; «Виявилось, що це прекрасно збігається із станом здоров'я переважної більшості членів **ученої ради**, які не потребують **розігрівати свій організм рідиною підозрілого хімічного складу**, надаючи перевагу власному внутрішньому вогню (у кого він ще зберігся)» [8].

Контексти засвідчують несподіване поєднання термінів із різних наукових сфер, переплетіння загальновживаної лексики й термінологічних словосполук, зіткнення різностильових (елементів високих і низьких стилів), уживання поряд із науковим терміном лексем із демінутивно-меліоративними суфіксами тощо.

Поєднання різностильових, різносистемних, різночасових лексичних і фразеологічних одиниць зумовлює ускладнення семантичних структур термінів емотивно-оцінними смислами, їх експресивізацію в нетипових художніх контекстах. Термінологічні ресурси наукового стилю в художньому мовленні зазнають семантичних змін, активізованих контрастуванням різних функціональних типів лексем і фразем. Терміни увиразнюють

домінування емотивно-оцінних семантичних планів, набувають статусу експресивних, антропоцентрично маркованих мовних одиниць лексичного та фразеологічного рівнів, поєднуючись в одному контексті з узуальними чи трансформованими автором фразеологічними одиницями. Терміни постають оригінальними центрами численних метафоричних моделей, епітетних і порівняльних структур, енантіосемічних утворень. Зіткнення термінів у романі зі стилістично забарвленими лексичними одиницями, словами із суфіксами суб'єктивної оцінки, okazionalizмами тощо належить до активних механізмів експресивізації термінологічних номінацій крізь призму авторських інтенцій.

Мовостиль роману П. Загребельного «Розгін» засвідчив, що вихід термінів за межі відповідної терміносистеми – це завжди породження нових експресивних смислів, нових моделей перенесень, зразків поєднання в узусі не поєднуваного, які цікавлять дослідників значно більше й частіше, потребують уважнішого аналізу. Наукова термінологія в художньому мовленні автора забезпечила експресивізацію контекстів, увиразнення словесних образів, стала важливим компонентом індивідуально-авторської системи мовомислення.

 РЕЦЕНЗОВАНА СТАТТЯ

Згідно стандартів COPE Code of Conduct

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

- [1] Бойко, Н. І. (2016). Семантична основа лексичної експресивності. *Лінгвостилістичні студії*. (4). 39–54. Вилучено з: <https://lingvostud.vnu.edu.ua/index.php/lingvostud/article/view/101>.
- [2] Бойко, Н. І. (2005). *Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти: монографія*. Ніжин: «Видавництво «Аспект-Поліграф».
- [3] Власюк, А. (2017). Кібернетика кохання. Павло Загребельний. *Розгін*. Вилучено з: <https://uamodna.com/articles/kibernetika-kohannya/>.
- [4] Голікова, Н. С. (2018). *Мова художньої прози Павла Загребельного: від слова до концепту: монографія*. Дніпро: Акцент ПП.
- [5] Загребельний Павло Архипович / В. Г. Дончик // *Енциклопедія Сучасної України* [Електронний ресурс] / Редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2010. – Режим доступу : <https://esu.com.ua/article-15239>.
- [6] Ермоленко, С. & Бирик, С. (2023). Актуальні напрямки сучасної лінгвістичної стилістики: європейський досвід. *Матеріали III Міжнародної славистичної конференції, присвяченої пам'яті святих Кирила і Мефодія: «Національні наукові традиції в слов'янському світі»* / за заг. ред. О. О. Маленко. Харків–Шумен: ХНПУ; ХІФТ.
- [7] Ермоленко, С. Я. (2019). З історії української стилістики: від стилістики мовних засобів до інтегративної стилістики. *Українська мова*, (1), 3-17.
- [8] Бібліотека української літератури. *Розгін*. Павло Загребельний. Вилучено з: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=4345>.
- [9] *Словник української мови: в 11-ти томах*. Київ: Наукова думка, 1970–1980.
- [10] *Словник фразеологізмів української мови* / уклад.: В. М. Білоноженко та ін. Київ: Наукова думка, 2003. 1104 с.
- [11] Ткаченко, Р. (2010). Літературно-критична рецепція роману П. Загребельного *Розгін*. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство, мовознавство, фольклористика*, (21), 33–36.
- [12] *Українська мова. Енциклопедія* / ред. кол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк (заст. голови) та ін. 3-є вид., зі змінами і доп. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана», 2007. 856 с.